

Giriş. Qadınların tarixən müxtəlif müharibə və münaqişələrdə oynadığı rolun, tarixi kataklizmlər zamanı üzləşdikləri çətinliklərin, yaşadıkları travmaların və mübarizələrin geniş şəkildə qələmə alındığı bədii əsərlərə istər dünya, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında çox sayda nümunə gətirmək mümkündür. Bu mövzu müharibələrin qadınların həyatına necə təsir etməsi, gender dinamikasındakı dəyişikliklər və qadınların çətin həyat şərtlərinə necə reaksiya verməsi kimi bir çox mühüm meyarları ehtiva edir.

Ədəbiyyatda müharibə mövzusunun tarixi qədimdir. Xalqların tarixində baş verən müharibələr ədəbiyyata da təsirsiz qalmamışdır. Hələ tarixin ilkin çağlarında yaradılmış ədəbi nümunələrdə savaş motivi ilə rastlaşırıq. Şifahi xalq ədəbiyyatında isə dastanlar, demək olar ki, müharibə motivi üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan epik təfəkküründə qadın qanlı döyüşlərdə belə kişinin yanındadır, kişi döyüşə gedəndə isə qadın onun arxasının dayağıdır. Siyasi təməllərə dayanan qeyri-insani müharibə ilə humanizmin ön planda olduğu ədəbiyyat tarix boyu bir-birini müsbət etmiş, bu təmas zəminində “müharibə ədəbiyyatı” anlayışı formalaşmışdır. Müharibə ədəbiyyatının təsnifatı [5, s. 101], eləcə də müharibə dövründə yazılan əsərlər ilə müharibədən sonra yazılan əsərlərdə mövzuya yanaşma fərqləri ədəbiyyatşünaslığın gündəliyində olan məsələlərdəndir [3, s. 220].

Müharibə ədəbiyyatında yaradılan qadın obrazları ya onların fədakarlığının tərənnümü, ya da çəkdikləri ağrı və əzabların təsviri ilə seçiyəlməlidir. Dünya ədəbiyyatı təcrübəsində qadın xarakterləri, əsasən, güclü və dözümlü, azad, vətənsəver, fədakar, mübariz insanlar kimi təqdim edilir.

“XX əsrin 70-ci illərində humanitar elmlərdə “qadın mövzusu”na maraq xeyli artmışdı. Bu da onunla izah olunmuşdu ki, XX əsrin ikinci yarısında feminizm hərəkatında bir sıra dəyişikliklər baş verdi, nəticədə cinslərin, münasibətlərin nəzəri təhlil zərurəti meydana gəldi” [7, s. 7].

Azərbaycan romanlarında qadın obrazları müharibənin kölgəsində zamanın gedişatına müqavimət göstərən, öz əzizlərini qorumağa çalışan güclü şəxsiyyətlər kimi təqdim edilmişdir. Qarabağ savaşına həsr olunmuş romanlarda qadınlar təkcə fərdi faciələri ilə deyil, həm də sosial transformasiyalarla öndəirlər. Müharibənin sərt reallıqları ilə üzləşən azərbaycanlı qadınlar romanlarda çox vaxt müharibədən sonrakı cəmiyyətdə öz rollarını yenidən müəyyənləşdirməyə çalışan güclü və dözümlü fərdlər kimi görünür. Qadın obrazlarının yaşadığı mənəvi ağrılar və itkilər müharibənin bəşəriyyətə dərin təsirlərini anlamağa kömək edir. Azərbaycan yazıçıları qadın probleminə diqqət yetirməklə müharibənin iç üzünü oxucuya daha təsirli çatdırırlar.

“Arzulardan sonrakı şəhər”də qadın

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Şərif Ağayın yaradıcılığında dövrün ictimai mənzərəsinin təsviri xüsusi yer tutur və bu təsvirlərdə müəllif uydurması ilə real həyat gerçəklikləri bir-birini tamamlayır. Yazıcının, əsərlərində müharibə və onun nəticələrinə geniş yer verməsinin səbəblərindən biri doğulub boya-başa çatdığı Laçın rayonunun uzun illər düşmən işğalı altında qalması, işğalla üzləşmiş xalqın acı taleyini yazıcının öz ömründə yaşamasıdır. Onun əsərlərinin əksəriyyətinin mövzusu Qarabağ, müharibənin törətdiyi fəsadlar, qaçqın və köçkünlərin acınacaqlı həyat tərzini və doğma torpaqlara qayıtmaq arzusu təşkil edir [9].

Şərif Ağayın “Arzulardan sonrakı şəhər” romanının mərkəzində müharibənin nəticəsi olaraq indiki zamana yadlaşma, özgələşmə problemi dayanır. Yazıçı əsərdə göstərir ki, itirilən sadəcə torpaq deyil, torpaqla birlikdə yaşayan və ölənlərin həyatlarıdır. Romanda yadlaşmanın gətirdiyi konflikt gerçəkliklə xəyal dünyası arasında baş verir. Əsərin baş qəhrəmanı *“hər vəchlə arzularına əks olan, qəddar və amansız gerçəklikdən qurtulmağa çalışaraq xəyallarına sığınır”* [6, s. 85]. Romanda hadisələr iki zamanda təqdim edilir: biri, Həsənin dilindən anlaşılan hazırkı dövr, ikincisi isə Misirdəki Maanis adlı qulun dilindən nəql olunan min illər əvvəl baş vermiş hadisələrin zamanı. Müəllif iki fərqli zaman yaradaraq azadlıq idealinin insan təəyyülündə dəyişmədiyi fikrini irəli sürür.

Əsər nənəsindən başqa heç kəsi olmayan Həsənin yuxusunda cəhrayı atları görməsi ilə başlayır. Həyatda ona əziz olan insanların, demək olar ki, hamısını itirmiş nənə nəvəsinin ruhi vəziyyətinə görə narahat olub onu psixoloqun yanına gətirir. Nənənin özünün də ruhi vəziyyətini normal məntiqə izah etmək çətindir: o, nəvəsinin özünün bir parçası kimi görür. Həsən də bunun fərqindədir: *“Sizə bir sirr açım: Nənəm mənimlə bədəninin bir parçası kimi rəftar edirdi. Mən qulağımı qaşığımda da onun iradəsi ilə etməli idim. Bir yerim ağrıyanda məndən artıq ufuldayırdı. Eyni qayda xəyal dünyama da aid idi. O, tarakan kimi qulağımdan beynimə girib nə düşündüyümü bilmək istəyirdi. Dünyada ən zəhləsi gedən şey, sübhəşiz ki, cəhrayı atlar idi. İmkan olsa, onları beynimin içində qılıncla doğrayar, qanını xəyalımdakı yaşıl təpəliklərə tökərdi. Gücü çatmasa, bir qutu boya alıb hamısının rəngini dəyişərdi. Ona görə yox ki, o atlar mənə əzab verirdi. Ona görə ki, o atları nənəmin icazəsi olmadan düşünür, başımdan çıxara bilmirdim”* [1, s. 155].

“Həsənin qeyd etdiyi cəhrayı atlar romanın süjet xəttinin düzümündə əsas yerlərdən birini tutur. Əsərin əvvəlində ağzı bağlanmış atların təsvirini verməklə müəllif torpaqlarımızın işğal altında olmasına ehyam vurur. Cəhrayı atların Həsənin anasının ölümündən sonra onun yuxusuna girməsi isə Ana obrazını itirilən torpaq anlamında qavramağa imkan verir” [2].

⁴⁵ Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı. mail: ilahe.safarzadeh@gmail.com

Nənə nəvənin gözündə xarici görünüşünə görə çirkin olsa da (müəllif nəvəsinin dili ilə onun çirkinliyini detallarına qədər təsvir edir), nəvənin xarici görkəmi ilə daxili aləmi təzad halındadır. Kənardan baxana çirkin və qaba görünən nəvənin kövrək qəlbi var, kənardan güclü görünməyə çalışır, içi isə özünü yandırır, öz zavallılığının fərqiindədir.

Romandakı nəvə xətti ilə bağlı paralelliklər aparən ədəbiyyatşünas Məti Osmanoglu “Mənim nəğməkar bibim”, “Saz”, “Tütək səsi” kimi nümunələrdə də müharibə illərinin yetim uşağı və onu himayə edən yaşlı insan tandeminin olduğunu vurğulayaraq bütün bu assosiasiyaların fonunda Şərif Ağayarın nəvə-nənə hekayəsinin, bütövlükdə romanın tamamilə orijinal olduğunu qeyd edib [4].

Nənə və nəvə doğma yurddan qovulmuşlar. Hər gün başlarının üstündən, yanlarından mərmilərin uçuşduğu məkanda yaşamaq qorxulu olduğu üçün nisbətən sakit bölgədə uzaq qohumlarının evinə yerləşmişlər. Nənə öz nəvəsini burada məktəbə göndərir, onun qayğısına qalır, təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olur. İstəyir ki, nəvəsi dərslərini yaxşı oxusun, ağıllı olsun, onun sözündən çıxmasın. Əsər boyu nəvənin məktəb macəralarının şahidi oluruq. Həsən uşaq olsa da, nəvə qadınlıq instiktindən irəli gələn duyğu ilə ona arxalanır. Bazarda satıcı qadınla dalaşır, yeniləndə nəvəsini görür, ona sığınır ağlayır. Bu, şəfqətə və qayğıya daha çox ehtiyacı olan qız uşağının öz atasına olan münasibətinə bənzəyir.

“Əsər döyüş səhnələrindən uzaq olsa da, müharibənin yaratdığı fəsadları oxucuya dəqiqliyi ilə təqdim edir” [8]. Ölkədə həmin dövrdə hökm sürən xaos, boşluq qadınların təmsalında daha aydın cizgilərlə nəzərə çatdırılır. “Nənənin təxmininə görə ayaqlarını rahatca o halqalara keçirən oğru binanın çardağından sallanıb, pəncərədən içəri keçəcək, çəhrayı atlı xalçanı və 300 manatı götürüb aparacaqdı. Biz pulu poçtdan alanda, xalçanı həyatə düşürüb təmizləyəndə görmüşdük. Üstəlik, yiyəsiz, kimsəsiz olduğumuzu hamı bilirdi. Kim kimədi! Bu saat it yiyəsini tanımır. Nə milisə etibar var, nə əsgərə. Pula-xalçaya görə lap bizi öldürə də bilərdilər” [1, s. 61]. Bu sətirələrdə müharibənin başsız qoyduğu, ərsiz, oğulsuz qalan, başının üstündə kişi olmayan qadının sosial statusuna, düşüdüğü şəraitdəki acizliyinə diqqət çəkilir.

Müharibə dövründə bütün cəmiyyət, eləcə də qadınlar iqtisadi çətinliklərlə üzləşirlər ki, bu da qadınların üzərinə düşən işin ağırlaşmasına, ailə daxilindəki ənənəvi normaların dəyişməsinə səbəb ola bilər. Əsərdəki nəvə nəvəsinin maddi ehtiyaclarını qarşılamaq üçün əlindən gələni edir. Bununla belə, onlar bəzən günlərlə evdə yeməyə heç nə tapmırlar və nəvə bunun mənəvi ağırlığı altında əzilir.

Müharibə şəraiti qadınları sosial statusunu dəyişməyə məcbur edir, onlar ictimai-siyasi proseslərə müqavimət göstərməli, ictimai dəyişiklik və ədalət uğrunda mübarizədə fəal iştirak etməli olurlar. Nənəni nəvəsi ilə yaşadıkları evdən çıxarmaq istədikləri zaman onun içində yığılmış enerji üzə vurur: “bizi oradan gavurlar qovalayır, buradan da siz? İmam haqqı od vurub yandıraram buraları!” [1, s. 98]. Nənənin bu sözləri müharibənin iç üzünü, onun insanların, xüsusən də yurdsuz-yuvəsiz qalmış qadınların acınacaqlı halını çıpaqlığı ilə göstərir.

Şərif Ağayar romanda nəvəsi ilə yalnız qalmış yaşlı qadının həyat mübarizəsini ikili planda təqdim edir. Birinci planda nəvə yaşamaq naminə savaşı, nəvəsini böyütmək əzmində olan qadındır, ikinci planda isə onun davranışları və danışmaları kənardan baxana kobud görünür. Ətrafdakı yad mühit, insanlar arasında müharibənin şiddətləndirdiyi soyuqluq nəvəni də yurd-yuvaya laqeydləşdirir:

“- Deyirəm, görən, gavurlar biz tərəfləri də alıblar, yoxsa, yox?”

- Nəyinə lazımdı? Heç kim yoxdu oralarda.

- Oralari alsalar, biz də qaçqın sayılarıq, hökumətdən çörək-pulu alırıq.

- İstəyirsən, alınsın, bizə çörək-pulu versinlər?”

- İstəmirəm, əgər alınıbsa, haqqımızı ala q deyirəm” [1, s. 217].

Romandakı əsas xarakter – nəvə müharibənin qəddarlaşdırdığı mühitdə öz mənəvi gücünü və müqavimətini itirmir. Ayaq üstə dayanmağın zəruriliyini hiss edir: “Nənənin nəvbədəki basırıqda yıxılmasından yaman qorxurdum. Hər dəfə çörək almağa təkidlə özü gedirdi. Deyirdi, sən üzüyümşəqsən, bacarmırsan. Nənəm çörək nəvbəsində əziləndə elə cikkə çəkirdi ki, adamlar dik atılırdı” [1, s. 216].

Öz keçmişindən, həyat təcrübəsindən gələn qəliblərlə yaşamağa nəvənin haqqı var, bununla belə, o, vəziyyətə uyğunlaşmaq, yaranmış vəziyyətdə yeni dəyərlər sistemini qəbul etmək məcburiyyətindədir. Məsələn, nəvə üçün qəhrəmanlıq savaşımaq yox, qardaşı Mirzəmmədin meyiti qoyub qaçmamasıdır. Nənə obrazının təzadlarla dolu mürəkkəb psixoloji dünyasını nəvəsi hamıdan yaxşı açır: “Nənəmdir, vəssalam. Əyri dişli, donqar belli, çör-çöp saçlı, cır səslə, zəhlətökən nənəm. Mənim sevimli ifritəm! Miss 154-üm!” [1, s. 43].

Bu həm də sosial-siyasi problemlərin, işğal faktorunun, yurdsuzluğun ağrı və acılarının təsviri baxımından mükəmməl ədəbi priyomdur. “Arzulardan sonrakı şəhər” romanının mövzusu müharibə olsa da, burada azadlıq və özgələşmə probleminin bədii həlli müəllifin diqqət mərkəzindədir. Həsən obrazı sonacan “özgələşmə” də, təzadlı şəxsiyyətə malik nəvə daxilində özgələşmə psixologiyası ilə mübarizə aparır. Bu mübarizə müharibə dövrünün nəvəsinin bir fərd və bədii obraz kimi orijinallığını şərtləndirir.

Nəticə. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusunun ayrıca yeri var. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu mövzu ilə bağlı bir çox əsərlər qələmə alınmış, həmin əsərlər əsasında filmlər çəkilmişdir. Birinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycan torpaqlarının işğalı ilə nəticələndiyi üçün ədəbiyyatda daha çox bu məğlubiyyətin gətirdiyi ağrı-acıların təsviri ön planda olmuş, intiqam çağırışları əsas motiv kimi üzə çıxmışdır.

Şərif Ağayarın “Arzulardan sonrakı şəhər” romanında da müharibənin gətirdiyi fəlakət, azadlıq ideali və özgələşmə problemlərinin bədii həlli əsas götürülmüşdür. Romandakı nəvə obrazı bir çox xüsusiyyətlərinə görə müharibənin didərgin saldığı qadınların ümumiləşmiş obrazı səciyyəsi daşıyır. Yazıçı diqqəti bu obrazın zahiri ilə daxilindəki təzad əsasında

“kişisizləşmiş” cəmiyyətdə qadının qoruyucu vəzifəsini öz üzərinə götürməsinə yönəlmiş, nəvənin “sevimli ifritə” kimi səciyyələndirdiyi şəxsiyyət fenomeni yaratmışdır. Qeyri-tipik müharibə qadını olan nənə daxilinə nüfuz etməyə can atan “özgə” ilə mübarizə aparır, özgələşməyə müqavimət göstərməyə çalışır. Nənə müharibənin qarşısını almağa acizdir, bu onun iradəsindən kənardadır, lakin gücü çatdığına müharibənin faciələrinə canını sipər edir.

O da vurğulanmalıdır ki, Azərbaycan ordusunun 44 günlük Vətən Müharibəsində əldə etdiyi zəfər, torpaqlarımızın işğaldan azad olunması ədəbiyyatın qarşısında da yeni üfüqlər açır, ən mühümü isə ədəbiyyatın “məğlubiyyət kompleksindən” təmizlənməsinə şərait yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayar Ş. Arzulardan sonrakı şəhər. Bakı: Qanun. 2017, 232 s.
2. Akimova E. Yuxu ilə reallığın qovuşduğu məkan: Arzulardan sonrakı şəhər [Elektron Resurs]
URL: <https://edebyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/444-yuxu-ile-realligin-qovusdugu-mekan-arzulardan-sonraki-seher>
3. Auerbach E. “Edebiyat və Harp”. İÜ Universite Konfransları (1940-1941), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültəsi Neşriyatı, 1941.
4. Cəfəri A. Klassik bütələri sındıran roman [Elektron Resurs] URL: <https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/xeber> -17971
5. Duman H. Savaş Edebiyatı. Türk Dili və Edebiyatı Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 99-110.
6. Hasanova, L. (2023). “Güncel Azərbaycan Romanı: Gelişmə Eğilimleri ve Perspektifler (2000’li Yılların Romanları Temel Alınarak)” Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 4/2: 82-95.
7. Qafarova S. Gender və Filologiya. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2009. 144 s.
8. Rəşid S. Şərif Ağayının “Arzulardan sonrakı şəhər” romanı haqqında [Elektron Resurs]
URL: <https://mustaqil.az/s/C9%99rif-agayarın-arzulardan-sonraki-s/C9%99h%C9%99rhaqqında-s/C9%99fa-t%C9%99sid-yazır/>
9. Səlifova H. Şərif Ağayının Qarabağ mövzusunda yazılmış hekayələri [Elektron Resurs].
<https://dibace.net/dunyadan/s/C9%99rif-agayarın-qarabağ-movzusunda-yazılmış-hekay%C9%99l%C9%99ri-serif-agayarın-karabağ-hakkındaki-hikayeleri/>

Açar sözlər: Müharibə, qadın, Şərif Ağayar, Arzulardan sonrakı şəhər, xarakter, nəsr, roman

Key words: War, women, Sharif Aghayar, The City after Dreams, character, prose, novel

Ключевые слова: Война, женщина, Шариф Агаяр, «Город после снов», персонаж, проза, роман

Xülasə

Bədii əsərdə qadın obrazlarına müəllif yanaşması müasir dövr ədəbiyyat araşdırmalarında tədqiqatçıların üzərində xüsusi dayandığı məsələlərdəndir. Bu tendensiyanın geniş vüsət almasında sosial-siyasi səbəblərlə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıqda gender amilinə diqqətin artmasının da böyük rolu vardır. Ədəbiyyatda müharibə mövzuna isə, demək olar, bütün dövrlərdə müraciət edilmişdir. Müharibə böyük siyasi çalxantını, ictimai qarışıqlığı və bəşəri ədalətsizliyi özündə birləşdirən qeyri-insani akt olaraq toplumlarda böyük izlər buraxır. Həmçinin mənəvi böhranları da öz bərabərində gətirir. Ədəbiyyat müharibə zamanı və müharibədən sonra rast gəlinən əxlaqi ziddiyyətləri, vicdanın səsinə və etik dəyərləri mühakimə edir. Uzun illər işğal altında qalan Azərbaycan da bu ağrıları yaşamış, müharibə və müharibənin insanların həyatına vurduğu yaralar ədəbiyyatın baş mövzularından birinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyatımızda müharibə mövzusunda yazılan əsərlər arasında Şərif Ağayının “Arzulardan sonrakı şəhər” əsəri diqqət çəkməkdədir. Əsərin qadın qəhrəmanı müharibənin qanlı üzünü daha təsirli boyalarla əks etdirmək baxımından seçilir. Nənə obrazı bütün mənfi və müsbət xüsusiyyətləri ilə ədəbiyyatımızda sevilən obrazlar sırasındadır.

Novel genre: war and women (Based on Sharif Aghayar’s “The City after Dreams”)

Summary

The author’s approach to the female characters depicted in the work of art has become an issue that researchers focus on in modern literature studies. In addition to the socio-political reasons, the increasing attention to the gender factor in literary studies has a great role in the expansion of this tendency. The theme of war has been addressed in literature in almost all periods. War, as an inhumane act that combines great political upheaval, social chaos and human injustice, leaves great traces in societies. It also brings spiritual crises. Literature judges the moral contradictions, the voice of conscience and the ethical values encountered during and after the war. Azerbaijan, which has been under occupation for many years, also experienced these pains, and the war and the wounds inflicted by war on people’s lives have become one of the main topics of literature.

Among the works written on the subject of war in our literature, Sharif Aghayar’s “The City After Dreams” draws attention. The female hero of the work stands out in terms of reflecting the bloody face of the war with more effective colors. The character of grandmother is among the favorite characters in our literature with all its positive and negative features.

Романный жанр: война и женщина (по мотивам произведения Шарифа Агаяра «Город после снов»)

Резюме

Авторский подход к изображенным в произведении женским персонажам стал проблемой, на которую обращают внимание исследователи в современном литературоведении. Помимо социально-политических причин, большую роль в расширении этой тенденции играет возрастающее внимание к гендерному фактору в литературоведении. Тема войны поднималась в литературе практически во все периоды. Война, как бесчеловечный акт, сочетающий в себе большие политические потрясения, социальный хаос и человеческую несправедливость, оставляет в обществе огромные следы. Война также приносит духовные кризисы. Литература судит о моральных противоречиях, голосе совести и этических ценностях, с которыми столкнулись во время и

после войны. Азербайджан, находящийся в течение многих лет под оккупацией, также испытал эти боли, а война и раны, нанесенные войной жизни людей, стали одной из главных тем литературы.

Среди произведений, написанных на тему войны в нашей литературе, обращает на себя внимание произведение Шарифа Агаяра «Город после снов». Женщина-герой произведения выделяется тем, что более эффектными красками отражает кровавый лик войны. Образ бабушки со всеми его отрицательными и положительными чертами является одним из любимых образов в нашей литературе.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova